

в стилі мученичих історій, вибирається до Орди не тому, що його Татари до того змушували, і се було неминучо потрібне, щоб заховати своє князівство, як виходило б з попереднього, а тому що «Бог послав на нього благодать», і він постановив «обличити прелесть Батия», котрою той «летить крестьяне». І отець духовний, котрому Михайло повідав свій замір, трактує і благословляє сей замір князя як бажання мучеництва і вперед уважає його і боярина Федора (котрого автор виводить без усякого пояснення, крім сказаного в заголовку, що він був «першим воєводою») за «новосвятих мучеників» — в такім напрямі дає їм і інструкції. Одначе з огляду, що для «обличення» Батиевого автор повісті не мав ніякого реального матеріалу, воно в його дальшім оповіданні виходить дуже слабо. Михайло і Федір відмовляються виконати приписані церемонії, тому що «не достоить христьяномъ ходити сквозъ огонь ни поклонятися твари: солнцю и идоломъ, но токмо кланятися створшему вся си». Михайло заявляє, що готов поклонитися Батиеві, тому що Бог йому «поручив царство світу сього», але не поклониться тому, чому він каже кланятись. За сей непослух його вбивають варварським способом, практикованим Татарами: «розтягнули за руки і почали бити руками проти серця, а потім, кинувши на землю ниць, стали бити п'ятами». Але один ренегат не дав довести сеї езекуції до кінця, відрізавши голову князеві. Покінчивши з ним, почали намовляти Федора, обіцяючи йому князівство Михайлове (річ, розуміється, цілком неймовірна в дійсності). Коли він теж не піддавався, його замучили тим же способом. Тіла обох були полишені псам на жир, але ніякий пес їх не торкнув. Над ними явився огненний стовп «на утвержение христьяномъ, а на обличение тѣмъ иже оставиша Бога и поклоняются твари».

Так епізод, безсумнівно, глибоко трагічний, для котрого автор мав багатий матеріал (він знає й ім'я татарського достойника Елдеги, що вів переговори з Михайлом, й ім'я його убийника Домана, і подробиці убийства, і т. под.), був зведений на бліду, шаблонуву мученичу історію, з котрої навіть ніякої особливої моральної науки не можна було витягнути. Бо церква в повній мірі признавала за князями неминучість покори і навіть величала тих князів, які своєю учинністю і зручністю супроти ханів вміли забезпечити своїм князівствам безпечність і спокій.

Як я вище вже зазначив, ся повість, чи її прототип, була використана галицьким літописцем. Він наводить в тій самій стилізації відповідь Михайла Батиеві, як вона читається в слові «отця Андрія». Але дає дещо й таке, чого в

опублікованім тексті слова нема (Доман убийник названий в літописі «Путивльцем» з роду). Се дає думати власне, що літописець користувався з тексту відмінної, старшої редакції, ніж опублікована.

Зовсім інакший характер має інша повість про татарську неволю, з кінця XIII в., включена до різних північних компіляцій — про *курського баскака Ахмата*. Я наведу її, задля її цікавості, в цілості, тримаючись тексту мніха Лаврентія, а першу частину її, котрої в його рукописі бракує, доповню з Воскресенського літопису. Розбита вона тут між двома роками, 1283 і 1284, і, очевидно, в зв'язку з тим підпала деяким стилістичним змінам, з котрими треба рахуватись. Місце подій — східний край українського розселення, Посем'я, колишні волості Ольговичів, героїв «Слова о полку Ігоревім». Зловіщий герой, «дияволів приспільник» — баскак, купець Бесерменин, що бере на одкуп у хана дані і регалії в певній волості і потім вертає собі з лихвою заплачені до ханського скарбу гроші, вибираючи за поміччю ханського війська всякі доходи з людності. Варіант повісті в Никонівському літописі, розширений різними подробицями, доволі цінними, бо зробленими з знанням відносин під татарським пануванням, так пояснює сю практику: «Часом самі князі в своїх князівствах збирали дані й відвозили до Орди, часом же татарські ординські купці для зиску відкупали дані в руських князівствах і на тім заробляли». Для зрозуміння ситуації треба пригадати, що в сім часі ханська власть переживала кризу: в дійсності більше сили і значення мав емір Ногай, ніж той чи інший хан, і ся анархія і конкуренція між ханом Телебугою і Ногаєм, очевидно, відіграла свою роль в сім епізоді: виграв баскак, який тримавсь фактичного пана Орди Ногая, а не Олег, що апелював «Богом і правдою» до хана Телебуги:

«Був один Бесерменин, злхитрий і дуже лихий, іменем Ахмат. Він держав баскачество Курського князівства — відкупав у Татар великі дані і тими даними чинив велику досаду князям і всім людям в Курським князівстві, та ще до того осадив дві "свободи" в отчині Олега князя курського і воргольського¹. Намножилося в тих свободах людей, що посполдилися з усіх сторін і чинили насильство християнам Курської землі — спустошили околиці Воргола і Курська. Князь Олег, "по думі і по слову" [порозумівшись і змовившись] з своїм родичем Святославом, князем липовецьким², пішов на те жалітись в Орду до царя Телебуги.

¹ Воргол — тепер село в Глухівському повіті Чернігівської губ., недалеко устя Клевени до р. Сейму, на півн. захід від Путивля. Див. в III т. «Історії України-Руси», с. 603.

² Місто се в різних варіантах зветься Липеч, Липецьк, Липовець; воно стояло, мабуть, на р. Пслі недалеко верхів'я Сули. Князь Святослав, таким чином, був полудневим сусідом кн. Олега, котрого волость простягалася над р. Сеймом.

Цар же Телебуга дав своїх приставів князеві Ольгові, рік: "Які будуть ваші люде в тих свободах, виведіть тих людей до своєї волості, а свободи розженіть". І так було. Прийшов князь Олег і Святослав з Татарами, веліли своїм людам ті свободи пограбувати, людей покувати, а своїх вивели до своєї отчини.

А Ахмат був в той час в Орді у Ногая царя, і почувши, що його слободи розграблені, надумав вимислити брехню на Олега перед царем Ногаєм. Сказав йому: "Олег князь і Святослав не князі, а розбійники, і тобі, царю, вони вороги! Коли хочеш спробувати, пішли до Олега своїх сокольників. Бо в його князівстві є ловища лебедині — а ну чи буде ловити з твоїми сокольниками і прийде до тебе? Коли так зробишь, то не ворог тобі?" Олег до Ногая поїхати не посмів, хоча й був правий перед Бесерменином. Бо то його родич Святослав липовецький, "не по думі і не по слову з ним", ударив був вночі розбоєм на свободу, і через те назвали Татари Олега і Святослава не князями, а розбійниками. Через те й вийшла сварка між Олегом і Святославом, про котру потім скажемо.

Цареві сокольники, прийшовши, ловили лебедів, покликали Олега до Ногая і пішли собі, а цареві сказали, що вся правда бесерменинова [Ахмата]: "Ахмат сказав правду, Олег розбійник і тобі ворог, тому не їде до тебе". Цар Ногай розгнівався і послав військо на Олега: казав його вхопити, а все князівство його "взяти" [полонити]. 13. генваря прийшли Татари ратею к городу Ворголу. Олег утік до свого царя Телебуги, а Святослав утік в ліси вороніжські. Половина татарського війська погнала за князями, а друга половина заступила всі дороги, і так вибрали все князівство Олегове, так само Святославове. Взяти старших бояр 13, стояли двадцять день, воюючи по всьому князівству, і наповнили ті свободи Ахматові людьми, худобою і всім добром воргольським, рильським і липовецьким.

Гонили Татари по князях — по Олегу і по Святославу, але, не діставши, прийшли до Ахмата й видали йому тих бояр, що вхопили, й інших людей, сказали: "Кого вб'єш, кому життя даси, тобі знати!" Привезено було багато людей, і бояр закованих: на кожнім по два німецькі заліза. І побили тут бояр. Були ж забрані при тім і переходники, паломники, що ходять з землі до землі, просячи милостині. [Ахмат], побивши бояр, велів тих паломників пустити й дати їм одєжу побитих бояр, так сказав: "Ви, гості-паломники, будете ходити по землям, а так кажіть: "Хто зайде в спір з своїм баскаком, так йому буде!" Що взято було людей чорних, з жінками і дітьми, тих усіх забрав геть. А трупи бояр тих велів повішати по деревах, відтинаючи голову і праву руку. Голови боярські пов'язали Бесермени до тороків [коням], а руки поскладали в судно й поставили на санки Чорнісі Русинові, і пішли від Воргола. Прийшовши до села Турова, хотіли розіслати по землях голови і руки боярські, але не було куди послати, бо вся волость вибрана; багато ж від морозу померло обдертих людей і дітей¹. І так покидали голови і руки псам на з'їдження і пішли до Орди. Ахмат лишив двох братів своїх: пильнувати слобід і «кріпити» їх, а сам не смів лишитись в Русі, бо не міг зловити ні одного ні другого князя. Пішов в Татари, тримаючись полку Татарського. І з котрого стану вийдуть, там утнуть чоловіка. Було се діло видіти "стидно" [гідко] і страшно, так що й хліб не їшов в уста від страху.

¹ Сю фразу переставляю, вона попала не на місце, може, при вставленні тої рефлексії, яку читаємо в Лавр.: «Се же зло сотворися великое грѣхъ ради нашихъ. Богъ бо казнитъ челоувѣка челоувѣкомъ. Тако наведе Богъ сего Бесурменина злого за неправду нашу, мню бо и князи ради [через князів], занеже живяхуть в которах межи собою».

Ті ж два Бесермени, що лишив Ахмат, ішли Томиної неділі з одної свободи до другої, а Русі з ними ольше як 30 чоловіка. Прочувши се, липовецький князь Святослав, здумавши з своєю дружиною, без думи з Олегом, підстерігши їх в дорозі, ударив на них розбоем. Ті два брати Бесермени утекли, а Русі воив 25 і двох Бесерменів. Зробив се Святослав сам один без Олега, і думав, що добре зробив, а то було на більшу шкоду Ольгові й йому самому, як то потім скажемо. Ті два брати Ахматові втекли до Курська, а другого дня, в понеділок, розбіглася вся свобода, одна і друга, і так розійшлися обидві свободи бесерменські.

Незадовго ж прийшов з Орди Олег і вчинив пам'ять побитим боярам. Потім, почувши, що зробив Святослав, послав до Святослава, наказуючи: "По що затратив ти правду, поклав ім'я розбійниче на мене і на себе? Зимою вночі вдарив розбоем на свободу, а тепер на дорозі розбив? Знаеш татарський звичай, та і у нас на Русі се теж лихо, розбій вчинити. Йди в Орду, відповідай". Той відмовився, сказав: "Я сам знаю своє діло, я правий, що так зробив, бо то мої вороги". І рече Олег: "Ти зо мною цілував хрест, щоб нам ходити обом по одній думі. А коли рать була, то ти зо мною до "цесаря" [царя, хана] не побіг, але лишився в Русі, зоставсь у Вороніжських лісах, аби розбивати, а хрестне цілування, щоб нам Богом і правдою боротися з Бесерменином — забув. А тепер затеряв єси правду свою і мою, і не йдеш ні до свого "цесаря", ні до Ногая на суд. То вже як мене з тобою Бог розсудить!"

І так сталося. Олег пішов в Орду і, прийшовши з Орди, з Татарами убив Святослава по цесаревому слову. Потім Святославів брат Олександр убив Олега і його малих синів двох тут же на місці. І була радість дияволові і його приспінникові Ахматові.

Як бачимо, безіменний автор просто, без риторики, стисло і предметово, а при тім виразисто і сильно описав глибоко трагічний і для тодішніх відносин незвичайно характеристичний епізод, що стався на краю тодішнього хрещеного світу, в безпосереднім сусідстві з Татарською ордою. Він дуже яскраво ілюструє безпомічність дрібних князів і дає розуміти ті обставини, які, з одного боку, вели до сконцентрування земель в руках сильніших і зручніших князів, які зміogli підтримувати добрі відносини з миродатними ординськими кругами, з другого — політику «татарських людей», які за краще вважали мати діло безпосередньо з Ордою, ніж бути ще в додатку об'єктом княжих котор і боярського «корму». Автор, безпретензійний книжник, не підіймається до таких політичних виводів, не старається дати якогось патетичного, поетичного образу. Але його скромна фраза, що тим, хто видів сей образ виродження і упадку старої державності «хлѣбъ во уста не идыаеть отъ страха», доволі оправдує себе його безпретензійним оповіданням, і картина братовбивчої котори і руїни, яка розграється через отсього «дияволового приспінника» бесерменського купця, встає перед читачем доволі яскраво. Тим пояснюється увага до сього оповідання у пізніших книжників, які підправляли його різними рисами, а в Никонівській компіляції, як я

вже одмітив, воно виступає в ширшій і небезінтересній своїми ампліфікаціями формі.

В первісній формі списане воно було, очевидно, безпосередньо по подіях, де-небудь в Курським князівстві, або в котрімсь ближчим центрі, напр., Новгороді Сіверським.

Повісті неозначеного часу. Крім обговорених вище повістей, котрих вік і географічна приналежність виступає досить виразно, я вважаю корисним увести до сього огляду деякі писання не так ясні щодо своєї приналежності. Вони можуть походити, в тих записах, в яких тепер їх маємо, і з XIV, і з XV, може, навіть з першої половини XVI в.; вони могли одержати свою нинішню форму не конче на Україні, але таки безсумнівно ілюструють розвій певних типових тем в сих часах, в тих сферах, де далі жила і розвивалась спадщина старої київської словесності, на Україні і поза Україною.

Така, напр., *повість про Дем'яна Куденевича*, переяславського богатиря, що читається в Никонівському літописі, під 1180 роком. Поза сею компіляцією її не стрінено досі. Шахматов думав, що сюди вона попала з «Володимирського Поліхрона», 1420-х рр. Вважаю, в кожному разі, цілком правдоподібним, що редактор Никонівської компіляції зачерпнув її вже з якоїсь готової книжної записі. Характером своїм вона підходить до тих записів билинних тем, XVII—XVIII вв., з котрими познайомимось в дальшій розділі, але більш стилізована на книжно, більш християнізована. В основі лежить, очевидно, старий переяславський епос про місцевого «храбра» Дем'яна «Куденевича», що, мабуть, треба розуміти як «Куднівця»: з села Куднова під Переяславом. Він боронить своє рідне місто від усяких ворогів, на собі виносить війни з ними і, нарешті, платить життям за се. В записі се зв'язане з боротьбою за Переяслав, що в середині XII в. велась між династіями Мстислава і Юрія Мономаховичів: Дем'ян виступає як чоловік Мстислава Ізяславича, Мстиславового внука, що відбивається в Переяславі від Юрієвого сина Гліба. Я мав нагоду вказати, що ся подробиця може розглядатись як доказ пізнішої хронологізації, і взагалі пізнішої записі сеї теми. Бо в дійсності симпатії переяславської громади (або її провідних кругів) були по стороні Юрія, отже, для популярного героя боронити Переяслав від Юрієвої династії в інтересах Мстиславичів — се не дуже вдячна роль. Тому можна думати, що з сею боротьбою зв'язано сю тему пізніше, і з огляду на те, що союзниками Юрієвичів виступають Половці, Дем'янові дано сю ролю оборонця Переяслава від Половців і від Юрієвичів.

Повість в сій записі складається з двох епізодів. Спочатку Дем'ян виступає оборонцем Переяслава від кн. Гліба, потім — від його союзників половців:

«[Гліб] пробув мало що в Новгород-Сіверськім, бояри ж почали йому говорити, аби йшов до Переяслава на велике княження,— "хочуть тебе люде переяславські!" і він, послухавши їх, пішов до Переяслава. Почувши сторожі переяславські, пригнали до Переяслава. Князь Мстислав Ізяславич лежав ще на ліжку своїм, бо було ще перед світом. Скоро встав і послав зібрати військо, а сам спішно побіг до богатиря Дем'яна Куденевича, і так йому говорив: "Прийшов нині час, чоловіче божий, на поміч божу і святої Богородиці, а на твою мужність та кріпость!" Дем'ян же Куденевич зараз пішов на коня з слугою своїм Тарасом, і тільки п'ять його отроків, дуже молодих, сіли на коні, бо не було вісті, і всі розійшлись — той сюди, а той туди.

Дем'ян Куденевич скоро поскакав з своїм слугою на конях, і стріли Гліба Юрєвича на полі під містом¹. Нападає він на військо його "яро", побиває множество війська його "нешадно". Настранився дуже князь Гліб Юрєвич і скоро побіг назад, а до Дем'яна Куденевича послав з таким словом. "На любов і на мир прийшов я, а не на рать". А Дем'ян Куденевич з слугою своїм Тарасом вернувся до Переяслава і велику честь дістав від "господина" свого, вел. князя Мстислава Ізяславича.

[Потім] прийшло багато Половців, взяли город Дегинь і непомітно підійшли під Переяслав, на вел. князя Мстислава Ізяславича. Прийшли під Переяслав на ранній зорі, запалили "посад" [передмістя]. Ніхто не знав, що прийшли вороги, а ті обступили город і було в городі велике замішання і плач. Дем'ян же Куденевич сам один виїхав з города, не маючи на собі ніякого "доспіху", тільки з поміччю божою. Бив багато ворогів, але був пострілений Половцями і знемігши вернувся до городу. Вороги ж, обхоплені страхом, спішно повтікали кожний до себе.

Але Дем'ян зовсім знемігся від ран. Вел. князь Мстислав Ізяславич скоро поспішив до нього, обдаровував його великими дарами і уряди ["власти"] обіцявав. Але той сказав: "Марнота людська! Хто, мертвий будучи, буде багати днів тлінних і власті минушої!" І так сказавши, заснув сном вічним. І був від усіх великий плач по нім у городі².

Можемо вважати се взірцем записів дружинно-епічних тем, розмірно ранніх, в обстанові ще вповні історичній, з докладною хронологізацією. Сим відрізняється вона від тих, згаданих вище пізніших записів билин, де історична обстановка вже зникає або зводиться до мінімуму, ледве заховуючи деякі ходячі ймення.

Щодо Переяслава як джерела сього епосу, то я мав нагоду при огляді історії Переяславщини вказати на колишню інтенсивність дружинної творчості в ній, в зв'язку з її ролю «України» XII віку³. Боротьба з степом і сторожа Руської землі від поганих — сі нерви старої лицарської епіки у нас і так само на заході, тут були особливо напружені,

¹ В ориг.: «посадам», в старшій тексті було б, мабуть, «острогом».

² Полное собр. лѣтоп., IX, с. 178.

³ Історія України, II, с. 357.

і богатирські теми, очевидно, тут розроблялись з особливим замилюванням. Ми вже знаємо зв'язану з Переяславом стару пісню про бій молодого Кожем'яки з Печенігом, записану в старім київським літописі. Запис колишнього епосу про Дем'яна являється дальшим огнивом з сього, колись густого ланцюга. Пізніше прочитаємо запис переяславських переказів про Летьське цвинтарище як схоронище старих богатирів — аналогічне з київськими печерами. В сій перспективі мусить розглядатися отсей фрагмент нашої старої творчості, на котрім я спиняю тут увагу читача¹.

Посольство папи до Романа Галицького. Традиція про князя Романа колись була, очевидно, дуже багата і трималася довго. Його енергія, широкий розмах діяльності, рішучість і безоглядність в засобах боротьби сильно вражали сучасників, «збентежили їх уяву», як висловлюється один дослідник, і швидко одяглись поетичною поволокою. До нас не доховалось в цілості ні одного поетичного твору на сю тему, в скільки-небудь певній і автентичній формі. Але маємо багато фрагментів, відгомонів і натяків, котрі більш або менш правдоподібно зводяться на різні оброблення сеї теми про грізного і могутнього, не стримного в своїм гніві, безоглядного в своїй суворості чи навіть немилосердності князя-володаря. В нашому літописі ми бачили, крім фрагмента панегірика, більш книжного характеру, згадку про якість пісні, що оспівували боротьбу Романа «з поганими, «имже Половци дѣти страшаху»² (небезітересно, що ся згадка має глосу в укр. копії літопису XVIII в., так званій Ермолаївській — «страшаху: «Роман, Роман! албо: «Рус, Рус!» — вона може вказувати на неvigаслу ще традицію про Романа в сім столітті). В польській хроніці сучасника магістра Вінцентія маємо відгомони легендарних, перебільшених оповідань про його нелюдські нагінки на галицьких бояр, прикрашених нібито автентичними його афоризмами на сю тему: «не їстимеш меду, не знищивши роя до решти», «не буде пахнути коріння, поки його не потовчеш». Длугош згадує про польські пісні, які ще за його часів (в XV в.)

¹ В науковій літературі звернув на нього увагу Халанський, «Великорусскія былины кіевского цикла», 1885, він добачав тут билину, сподінену з нинішньою билиною про Сухмана-богатира, що вмирає від своїх ран, як жертва невдячності свого князя, котрого запізнена ласку він легковажно відкидає перед смертю. Ще далі пішла потім в сім напрямі стаття А. Якуб, «Къ былинь о Сухманѣ» (Етнограф. Обзор., кн. 60, 1904); вона стоїть на тім, що билина про Сухмана — се переробка літописної повісті про Дем'яна. Автор зовсім не рахується, що Никонівська повість про Дем'яна зовсім не старе «літописне сказание», а очевидна пізня парафраза.

² Див. вище — Іпат., с. 540.

співались про останню перемогу над Романом і його смерть. Століття пізніше литовсько-білоруський хроніст Матвій Стрийковський переказує оповідання, а може, й пісні з Підляшшя або Білорусі про перемоги Романа над Литвою і тяжке поводження з литовськими бранцями, котрих він, мовляв, казав замість волів запрягати до плугів і орати «старини» або корчувати «ляди» («і звідти вийшла приказка, як котрийсь литвин сказав, Литвою, тягнучи плуг: «Ой Романо, Романо, лихим живеш — Литвою ореш!»). Образ грізного Романа можна додати в нинішніх великоруських піснях про війну князя Романа з литовськими королевичами і вбивство ним своєї жінки. В українських обрядових піснях ім'я Романа ввійшло як тип величного, могутнього володаря — ідеал багатства і могутності, до веснянки «Воротар» і т. д.¹

До пізніших літературних оброблень теми про могутнього і грізного кн. Романа належить також повість про посольство до нього папи. В історії України я зазначив, що се оповідання має чисто літературний характер², хоч його трактують звичайно як автентичне історичне свідчення, а як літературний твір з циклу Романової легенди воно і досі не розглядалось, хоч легендарний характер його не може підлягати сумнівові:

«Роман Мстиславич, мстячи Ляхам за кривди і рани свої, зібрав військо галицьке і володимирське і на весну пішов. Взяв два городи і багато спустошив, а прочувши, що Мешко вмер, сподівався від братинични королеви і сина її Лешка одержати приречену йому нагороду, і, не взявши мира, пішов назад. Почувши ж, що Лешка на королівство не взяли, розгнівався і пішов знову на Сендомір, і став ще більше нищити та села палити. Ляхи просили Лешка, аби послав від себе — просити Ярослава, а той, не розуміючи їх мести (бо був малий), послав від себе послів — просити Романа.

Також і папа, прочувши, що Роман переміг Угрів і Ляхів і всю Русь під себе привів, прислав до нього свого посла — намовляти його на свою латинську віру, обіцяючи йому городи і королем зробити на Русі. Роман сперечався з ними "отъ письма", але вони без сорому наставляли з ласкавими словами. Одного разу, як той посол говорив Романові, який то папа сильний і може його зробити багатим, сильним і славним мечем Петровим, Роман, витягнувши меча свого, сказав послові: "Чи такий Петрів меч у папи? Коли має такий, може городи роздавати! А я поки маю свій при бедрі, не хочу купувати чимсь іншим, тільки кров'ю, так, як і батьки і діди наші розмножили Руську землю!"

А послам Лешковим сказав: «Я не хочу вам нищити землі, тільки заплатіть мені шкоду, як прирекли; а як не можете стільки сребра зі-

¹ Див. в т. I, с. 171—2, перегляд тем, зв'язаних з іменем Романа в «Історії України-Руси», т. III, с. 16, і у Жданова, «Пісні о князь Романъ» (Русскій былевой эпосъ, 1895). До них ще повернемо в т. IV.

² Див. т. III, с. 12 — там вказано літературу. Як автентичну історичну звістку цитував се оповідання і Жданов в згаданій праці, с. 430.

брати скоро, дайте мені Люблин з землею, поки виплатите". І відправивши тих послів, пішов до Галича»¹.

Мова того запису, з якого публікована ця повість, має характер пізніший, українсько-білоруський XVI—XVII вв.² Але основа її, очевидно, значно старша. Я висловив свого часу гадку, що образ могутнього Романа міг бути використаний на осоромлення латинських заміслів на православному віру ще за часів Данилової унії з Римом. Образ його батька, що, крім свого меча, не шукав інших засобів на розширення своїх земель, мав би послужити докором Данилові та його прибічникам, що унією української церкви хотіли купити поміч католицьких держав для оборони від Орди. На сім ґрунті, мабуть, виросла і постать Романа як протектора православної церкви, що послужила притокою до укладання пізніших грамот його імені для православних інституцій (напр., звісна така грамота князя Романа і його княгині «Анастасії» для київського Печерського монастиря³).

В тім друкованім тексті, котрого я переклад подав, історія посольства, очевидно, вложена механічно в комплекс відомостей про Романові війни. Ближчих розслідів над ним досі не було переведено.

Ряд подібних оповідань, які спираються на традиції розгляненої тут доби, можна було б продовжити, але я поки що обмежусь поданими прикладами і переходжу до огляду деяких більших і голосніших творів, більш характеристичних для різних течій літературної творчості.

Моління Данила. Вище, говорячи про Галицький літопис, я зазначив нахил автора повісті про галицький мятеж до афоризмів, сентенцій, приповідок, метафоричних виразів, книжних образів, що ставить його твір в зв'язок з гномічною поезією, досить розвиненою в Візантії і, очевидно, дуже популярною також і у нас. Цікавим показником сеї популярності являється так зване «Слово» або «Моление Данила Заточника», котрому я й даю місце в сім огляді в одній лінії з Галицьким літописом як характеристичному взірцеві сеї літературної течії, безсумнівно, доволі сильною у нас, хоч само «Моление» і щодо часу і щодо місця та обставин своєї появи все ще застається твором неясним і сумнівним, не вважаючи на доволі значний інтерес, виявлений до сеї пам'ятки в наукових кругах.

Він особливо оживився, коли поруч тексту, опубліко-

¹ Библиотека российская историческая, 1767, ст. 300.

² «Како папа могний? Такій ля то меч Петровъ у папы? ижъ иматъ такий... не хочу куповати ино кровію».

³ Описание рукописей Румянцевскаго музея, с. 114.

ваного вперше Калайдовичем в 1821 р., з одного пізнішого рукопису, XVII віку, де він читався під назвою «Слова о Даниль Заточникъ», адресованого до якогось князя «сына великаго царя Владимира» (так званої потім першої редакції), з'явився варіант, опублікований в 1856 р. Ундольським, з старшого рукопису, XV в. Дуже відмінний змістом, він носив і титул інший: «Данила Заточника моление къ своему князю Ярославу Всеволодовичю». Перед тим було прийняте толкування, дане Карамзіним і Калайдовичем, що «Слово» було написане якимсь дружинником Данилом, засланим князем за якусь провину, — тим князем був Юрій, син Володимира Мономаха, і «Слово» осягнуло у нього свою ціль, так, як описує пізніша дописка до «Слова». Після появи варіанта Ундольського, Безсонов, в спеціальній студії, опублікованій слідом, не захитуючи традиційного погляду, що «Слово» дійсно було написане якимсь засланим дружинником для того, щоб добитись у князя амнесії, з одного боку, відкинув стару гадку про Юрія Мономаховича як адресата, вказавши, як більш правдоподібного, іншого Мономаховича — Андрія, що сидів у Переяславі в 1130-х рр. З другого — поставив питання про відтворення архетипу на основі обох редакцій твору, підчеркнувши при тім його зв'язок з усною поезією — з темою про «дворянина безчасного молодця» й деякими спорідненими билинними темами.

Протягом чверті століття потім дискусія оберталася більше-менше в рамках, зачеркнених сею студією. Дослідників займало, з одного боку, питання про адресата, з чим для них була зв'язана дата пам'ятки, бо загалом не було сумніву в тім, що твір був написаний заточником до свого князя, щоб добитися повороту на його двір. З другого боку, цікавила їх провідна ідея твору, або що з тим було зв'язане, — причина заслання. Поруч того, однак, все більше виступало на передній план питання залежності твору від книжних джерел та його оригінальності і плановості в комбінуванні гномічної літератури, котру використовував автор «Слова». Аж 1880 р. з'явилася студія Модестова, в котрій хоч не в перше, але з більшою рішучістю, ніж перед тим, поставлено погляд на «Слово» як на твір чисто літературний, дидактично-політичний. Його автор, мовляв, ужив фабулу про Данила Заточника лише як форму для свого політичного памфлета, з становища поступовіших дружинних елементів, а фактичного змісту в ній нема ніякого.

Сей погляд був потім розвинений в нашій літературі д-ром Щуратом, в російській — ак. Істриним; вони доводи-